

**ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ
ЗА ДОПОМОГОЮ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА****OPENING OF PROCEEDINGS IN A CIVIL CASE
WITH THE HELP OF ELECTRONIC JUDICIARY**

**Феннич В.П., к.ю.н., доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу**
*Ужгородського національного університету,
ORCID ID: 0000-0003-2649-1322*

**Булеца С.Б., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри цивільного права та процесу**
*Ужгородського національного університету,
ORCID ID: 0000-0001-9216-0033*

**Заборовський В.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу**
*Ужгородського національного університету,
ORCID ID: 0000-0002-5845-7535*

У статті проводиться дослідження особливостей відкриття провадження у цивільному процесі за допомогою системи електронного правосуддя. Дається коротка історія становлення електронного правосуддя в Європі та Україні через аналіз нормативно-правових актів. Акцентується увага на важливості прийняття Багаторічних планів (Стратегій) розвитку Європейського електронного правосуддя, які поступово трансформували принцип добровільної участі в цифровізації правосуддя країн-членів у обов'язковий підхід. Відзначається, що Україна розробила власну Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, де з метою покращення доступу до правосуддя вказується на необхідності забезпечення розвитку електронного судочинства насамперед з урахуванням світових стандартів у галузі інформаційних технологій, його інтегрування в вітчизняну інфраструктуру електронного врядування через, зокрема, впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронних комунікацій із судом, електронного ведення справ, кабінету судді та учасника процесу.

Багато уваги приділяється особливостям відкриття провадження у цивільній справі за допомогою окремих підсистем (модулів): Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: «Електронний суд» та «Електронний кабінет». Визначається особливість подання до суду першої інстанції позовної заяви з додатками в електронній формі за допомогою електронного судочинства. Аналізується практика Верховного Суду щодо накладення кваліфікованого електронного підпису або засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри. Досліджується особливість сплати судового збору при поданні позовної заяви до суду в електронній формі.

Звертається увага на колі осіб, які зобов'язані реєструвати власні електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі та процесуальні наслідки не вчинення цього, а також як це відображається на порядку відкриття провадження у цивільній справі.

Аналізується суперечлива практика подання до суду першої інстанції позовної заяви з додатками в електронній формі з накладенням кваліфікованого електронного підпису на офіційну поштову адресу суду без використання підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

Ключові слова: цивільний процес, позовне провадження, відкриття провадження, електронне правосуддя, ЄСІТС, позовна заява.

The article examines the peculiarities of opening proceedings in a civil process using the electronic justice system. A brief history of the development of electronic justice in Europe and Ukraine is given through the analysis of normative legal acts. It is noted the importance of the adoption of Multi-Year Plans (Strategies) for the development of European electronic justice, which gradually transformed the principle of voluntary participation in the digitalization of justice of the member countries into a mandatory approach. It is noted that Ukraine has developed its own Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023, which, in order to improve access to justice, indicates the need to ensure the development of e-judiciary taking into account world standards in the field of information technology, its integration into the national e-government infrastructure through, in particular, the introduction of modern electronic record keeping in the court, electronic case management, electronic communications with the court, the judge's office and the office of the participant in the process.

Much attention is paid to the peculiarities of opening proceedings in a civil case using separate subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System: «Electronic Court» and «Electronic Cabinet». The peculiarity of submitting to the court of first instance a statement of claim with attachments in electronic form with the help of electronic proceedings is determined. The practice of the Supreme Court regarding the imposition of a qualified electronic signature or means of electronic identification with a high level of trust is analyzed. The peculiarity of paying the court fee when submitting a claim to the court in electronic form is being studied.

Attention is drawn to the circle of persons who are obliged to register their own electronic offices in the Unified Judicial Information and Telecommunication System and the procedural consequences of not doing so, as well as how this is reflected in the procedure for opening proceedings in a civil case.

The controversial practice of submitting to the court of first instance a statement of claim with attachments in electronic form with the imposition of a qualified electronic signature on the official postal address of the court without using the subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System is analyzed.

Key words: civil process, legal proceedings, initiation of proceedings, electronic justice, EUIITS, legal statement.

Постановка проблеми. Електронне судочинство, дискусія про яке тривала багато років, наразі активно застосовується в багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні. У Європі питання цифровізації судочинства бере свій початок з 90-х років минулого століття та опирається на такі найбільш визначні міжнародні акти:

1) Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи від 11 вересня 1995 року № R (95) 11 щодо відбору, опрацювання, подання та архівації судових рішень у законних інформаційно-пошукових системах, яка мала на меті формування баз даних по судовим рішенням та надання доступу до них всім, хто цікавиться судовою практикою

(законодавцям, журналістам, юристам, науковцям, статистам тощо) [1];

2) Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій, де визначено напрямки взаємодії судових установ з громадськістю (відкриття провадження за допомогою електронних засобів; здійснення процесуальних дій в середовищі електронного документообігу; отримання інформації по справі в електронній формі тощо) [2];

3) Європейська стратегія електронного правосуддя від 30 травня 2008 р., яка запропонувала покращення адміністрування правосуддя на користь громадян на європейському та національних рівнях, використовуючи інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) задля поширення інформації по судовим системам і процедурам, щодо компетентних органів та способів отримання правової допомоги та надання прямого доступу до європейських процедур з перспективою переведення судових процедур в електронну форму тощо [3];

4) Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2009) 1 від 18 лютого 2009 р. країнам-членам щодо електронної демократії, яка охоплює електронне правосуддя – «використання ІКТ під час здійснення правосуддя всіма зацікавленими сторонами судової влади з метою підвищення ефективності та якості надання державних послуг, зокрема населенню та бізнесу» (P38) [4];

5) Багаторічний план дій Європейського електронного правосуддя на 2009-2013 р. ради Європейського Союзу, що базувався вже на створеному порталі електронного правосуддя, який покращував співпрацю між судовими органами країн ЄС та розширював доступ до судової інформації для всіх та в перспективі піднімав питання дематеріалізації судових проваджень [5];

6) Багаторічний план дій європейського електронного правосуддя на 2014–2018 р., який був направлений на покращення функціонування систем електронного правосуддя в державах-членах та на європейському рівні (зокрема, Європейського порталу електронного правосуддя) [6];

7) Стратегія електронного правосуддя та План дій на 2019–2023 роки були направлені на прискорення цифровізації судового процесу та надання послуг в електронному судочинстві (обмін судовою інформацією через захищені сервіси, комунікація між органами юстиції та громадськістю, забезпечення сумісності судових програм та доменів тощо) [7];

8) Європейська стратегія електронного правосуддя 2024-2028 рр., яка покликана змінити принцип добровільної участі в цифровізації правосуддя країн-членів у обов'язковий підхід, спонукаючи держави за допомогою різних фінансових програм сприяти переведенні правосуддя у віртуальний простір [8].

Українська історія становлення електронного правосуддя охоплює не тільки розробку відповідних нормативних актів (Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг»; «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про електронний цифровий підпис»; «Про електронні довірчі послуги»; Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»; Розпорядження КМУ «Концепція розвитку електронного урядування в Україні» та інші), але й створення веб-порталів (наприклад, «Судова влада України») та інших програмних інструментів, за допомогою яких забезпечується здійснення правосуддя у віртуальному середовищі [9, с. 170]. Особливо активно почався розвиток електронного правосуддя в Україні після внесення в 2017 році змін до процесуальних кодексів та створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) [10, с. 79]. ЄСІТС складається з декількох модулів (під-

систем), одними із яких є Електронний суд та Електронний кабінет, що дають можливість відкрити провадження у цивільній справі з використанням цифрових технологій. Особливої актуальності дана можливість набула після початку пандемії коронавірусу в 2019 році та широкомасштабної агресії росії проти України в 2022 році.

Стан опрацювання. Питання електронного судочинства загалом та в цивільному процесі зокрема було предметом дослідження багатьох науковців (Ж.В. Васильєва-Шаламова, М.В. Вербіцька, І.В. Іванова, А.Ю. Каламайко, С.О. Кравцов, Н.В. Кушакова-Костицька, С.Ю. Обруна, В.С. Чубань, О.В. Шамрай тощо). Слід відмітити, що питання доступу до правосуддя в цивільному судочинстві [11; 12], в тому числі й за допомогою інформаційних технологій, а також процесуальні проблеми щодо стабільності розгляду цивільних справ [13; 14; 15] неодноразово були предметом нашого наукової розвідки. Разом із тим, питання відкриття провадження у цивільній справі за електронного судочинства, особливо після внесення змін у червні 2023 року до процесуальних кодексів щодо негативних процесуальних наслідків відсутності зареєстрованого електронного кабінету проведено не було.

Мета статті є розкриття особливостей відкриття провадження у цивільному процесі України за допомогою системи електронного правосуддя із врахуванням сучасної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки визначає, що з метою покращення доступу до правосуддя насамперед необхідно забезпечити розвиток електронного судочинства з врахуванням світових стандартів у галузі інформаційних технологій та його інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування через, зокрема, впровадження електронного і діловодства в суді, і ведення справ, а також електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу (пп. 4.1.4) [16]. Правда, тут же вказується на «недостатній рівень упровадження цифрових технологій у здійсненні правосуддя».

З моменту започаткування ЄСІТС у 2017 році було задекларовано обмін документами між судом та учасниками процесу в електронній формі (ч. 4 ст. 14 ЦПК в редакції 2017 р.). Причому адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, державні органи, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання державного та комунального секторів економіки повинні були зареєструвати офіційні електронні адреси в ЄСІТС в обов'язковому порядку (ч. 6 ст. 14 ЦПК в редакції 2017 р.). Особи, які зареєстрували офіційні електронні адреси в ЄСІТС, могли подати процесуальні, інші документи, вчинити інші процесуальні дії в електронній формі виключно за допомогою ЄСІТС (ч. 8 ст. 14 ЦПК в редакції 2017 р.), тобто позовну заяву можна було направити до суду в електронній формі. Нажаль, але пройшло багато часу, поки були офіційно запущені підсистеми (модулі) ЄСІТС, які надавали програмно-технічну можливість подати позовну заяву до суду за допомогою модулів «Електронний суд» та «Електронний кабінет». Так, Вища рада правосуддя повідомила, що з 5 жовтня 2021 р. офіційно почали функціонувати окремі підсистеми (модулі) ЄСІТС: «Електронний кабінет»; «Електронний суд»; підсистема відеоконференцз'язку [17].

Доречі, вказуючи в 2017 році на можливість реєстрації офіційних електронних адрес, законодавець мав на увазі сучасні електронні кабінети в ЄСІТС. Чинна редакція ЦПК цю невдалу термінологію вже виправила, а також були визначені негативні процесуальні наслідки для осіб, які зобов'язані були зареєструвати свої електронні кабінети в ЄСІТС. Зокрема, 18 жовтня 2023 р. був введений в дію Закон №3200-ІХ щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів, який вимагає вка-

зувати в позовній заяві про наявність чи відсутність електронного кабінету в учасника справи. Також передбачено обов'язок суду залишити позовну заяву без руху при відсутності зареєстрованого кабінету в особи, яка повинна була це зробити (абз. 2 ч. 1 ст. 185 ЦПК). Крім того, «процесуальні наслідки, передбачені цим Кодексом у разі звернення до суду з документом особи, яка відповідно до цієї частини зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але не зареєструвала його, застосовуються судом також у випадках, якщо інтереси такої особи у справі представляє адвокат» (абз. 2 ч. 6 ст. 14 ЦПК).

Таким чином, на даний момент позивач або його представник чи інша особа, що наділена правом звертатися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб можуть подати позовну заяву з додатками до суду першої інстанції в електронній формі через власний електронний кабінет за допомогою підсистеми «Електронний суд».

Електронний кабінет являє собою персональний кабінет (веб-сервіс чи інший користувацький інтерфейс) у підсистемі (модулі) ЄСІКС, за допомогою якого особі, яка пройшла електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації та сервісів даної системи або її окремих підсистем (модулів), у тому числі можливість обміну (надсилання та отримання) документами (процесуальними документами, письмовими та електронними доказами тощо) між учасниками судового процесу та судом, а також між учасниками судового процесу» (абз. 2 ч. 5 ст. 14 ЦПК).

Подаючи позовну заяву з додатками в електронній формі за допомогою ЄСІТС необхідно дотримуватися певного порядку та знати про особливості вчинення окремих процесуальних дій, які можуть не тільки ускладнити, але й полегшити доступ до суду.

Найбільш важливим правилом при подачі позовної заяви з додатками в електронній формі є накладення на всі процесуальні документи кваліфікованого електронного підпису або засобів електронної ідентифікації, що мають високий рівень довіри, відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», якщо інше не передбачено ЦПК (абз. 2 ч. 8 ст. 14 ЦПК). Так, це вимагає певних знань та навичок, але з іншого боку особа позбавляється необхідності особистої явки до суду чи поштового відділення з несенням транспортних затрат та затрат на пересилку документів суду. Важливо, але якщо до суду надійшли документи за допомогою сервісу «Електронний суд», вони вважаються поданими за власним електронним підписом [18].

При поданні позовної заяви до суду в електронній формі існує пільга щодо сплати судового збору, оскільки стосовно його розміру застосовується понижуючий коефіцієнт 0,8 (ч. 3 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»). Його сплата онлайн в кабінеті клієнта банку відповідає вимогам Закону України «Про судовий збір», а квитанція, що надходить на електронну адресу як підтвердження сплати судового збору, є єдиним можливим документом на підтвердження оплати судового збору онлайн та має доказову силу на виконання його вимог [19].

Подаючи позовну заяву до суду першої інстанції, позивач повинен вказати в її змісті про наявність чи відсутність у нього електронного кабінету. Проте, виконання цього обов'язку нівелюється, якщо особа подає позовну заяву до суду в електронній формі через електронний кабінет (ч. 8 ст. 14 ЦПК).

Не слід забувати, що маючи електронний кабінет, ніщо не заважає позивачу подавати документи в паперовому вигляді (ч. 8 ст. 14 ЦПК), але суд зобов'язаний їй направляти документи з цивільної справи виключно в електронній формі (хіба що в умовах воєнного чи надзвичайного стану відбулося знеструмлення електромережі суду чи настали інші обставини, які вказують на неможливість функціонування підсистем ЄСІТС) (ч. 7 ст. 14 ЦПК). Пев-

ною мірою це дуже зручне рішення, оскільки в умовах воєнного стану, а також наявності проблем із доставкою поштової кореспонденції в Україні, можна оперативніше отримати від суду інформацію про недоліки реалізації права на позов. Знаючи про традиційні проблеми з доставкою поштової кореспонденції в Україні, слід пам'ятати, що згідно практики ЄСПЛ органи влади несуть відповідальність лише за ненадсилання заявнику відповідних документів, а не отримання відповідної кореспонденції, яка була надіслана. Таке не може бути саме по собі достатнім для того, щоб закласти аргументовану основу для ствердження про порушення прав за статтею 6 § 1 Євроконвенції [20]. Наявність електронного кабінету може вирішити проблеми зв'язку між судом та позивачем на стадії відкриття провадження у справі.

Подаючи позовну заяву з додатками до суду в електронній формі через електронний кабінет позивач повинен їх копії надіслати іншим учасникам справи заздалегідь та надати суду докази такого надсилання (абз. 2 ч. 1 ст. 177 ЦПК). «Такі документи в електронній формі направляються з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи або її окремої підсистеми (модуля), що забезпечує обмін документами, шляхом надсилання до електронного кабінету іншого учасника справи, а у разі відсутності в іншого учасника справи електронного кабінету чи відсутності відомостей про наявність в іншого учасника справи електронного кабінету – у паперовій формі листом з описом вкладення» (абз. 2 ч. 7 ст. 43 ЦПК). Проте, позивач звільняється від виконання цього обов'язку, тобто надсилання копій позовної заяви з додатками іншим учасникам справи, якщо вони повинні були зареєструвати електронний кабінет у ЄСІТС, але не виконали цього (абз. 3 ч. 7 ст. 43 ЦПК). Суд таких осіб інформує в ухвалі про відкриття провадження по справі про можливість ознайомлення з документами, які надіслав позивач до суду через систему ЄСІТС, але для цього вони повинні зареєструвати свій електронний кабінет (абз. 3 ч. 7 ст. 43 ЦПК).

Якщо позовну заяву подає представник в підсистемі «Електронний суд» можна згенерувати електронне доручення і в такому разі не потрібно від представника вимагати його паперовий варіант, оскільки існує конкретний алгоритм дій для видачі електронного доручення в підсистемі «Електронний суд», у тому числі його підписання електронним підписом довірцем [21]. Справа в тому, що електронна довіреність за допомогою підсистеми «Електронний суд» видається за наявності у самої особи довірителя та його представника особистих електронних кабінетів у підсистемі «Електронний суд», а саме наявність у них електронного цифрового підпису. Електронна довіреність видається лише за умови його підписання електронним підписом довірцем за допомогою алгоритмів, визначених у вказаній вище і підсистемі. Надалі така електронна довіреність автоматично додається до позовної заяви, яка подана представником від імені довірителя через підсистему «Електронний суд». В той же час у користувачів відсутня можливість будь-яким чином впливати на вигляд та зміст такої електронної довіреності, тобто вона формується даною підсистемою самостійно, відповідно до обраного обсягу повноважень представника [22].

У тому разі, якщо позовна заява була подана до суду в електронній формі, позивач звільняється від обов'язку надсилати копії доказів іншим учасникам справи заздалегідь та надавати суду підтвердження виконання цього обов'язку, якщо такі докази були додані до позовної заяви в електронній формі (ч. 9 ст. 83 ЦПК).

Потрібно також пам'ятати, що у разі подання позовної заяви до суду в електронній формі інші заяви по суті справи, клопотання та письмові докази повинні бути подані до суду виключно в електронній формі, крім випад-

ків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі (ч. 9 ст. 43 ЦПК).

Але, не тільки за допомогою підсистеми «Електронний суд» можна віддалено через віртуальний простір направити позовну заяву та інші процесуальні документи. В Україні склалася доволі суперечлива практика направлення до суду електронних процесуальних документів на електронну адресу суду. Так, в одній цивільній справі була подана позовна заява в електронній формі з накладенням кваліфікованого електронного підпису на офіційну поштову адресу суду без використання підсистем ЄСІТС. Суд першої інстанції не прийняв такий позов, вказавши на необхідність подати його в паперовому вигляді з накладенням власноручного підпису. Апеляція таке рішення підтримала, але Верховний Суд був інакшої думки: навіть якщо процесуальний документ надійшов до суду поза межами підсистеми «Електронний суд», але у всьому іншому були дотримані необхідні вимоги (наявність кваліфікованого електронного підпису, надсилання процесуального документу на офіційну електронну адресу суду, про що є довідка в матеріалах справи), порушення процесуального закону не вбачається [23]. Чинне процесуальне законодавство не забороняє учаснику справи звернутися з процесуальними документами до суду шляхом направлення їх на офіційну електронну адресу суду з обов'язковим скріпленням їх власним електронним цифровим підписом учасника справи [24]. Проте, в інших справах Верховний Суд вказав, що належним способом звернення до суду з процесуальними документами в електронній формі є направлення їх тільки через підсистему

«Електронний суд», інших альтернативних шляхів (наприклад, направлення на офіційну пошту суду) не має [25].

Дане непорозуміння в судовій практиці було вирішено Великою Палатою Верховного Суду: 1) вимога про звернення до суду через підсистеми Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи є обов'язковою для осіб, визначених пунктом 10 Положення про ЄСІТС (адвокати, арбітражні керуючі, нотаріуси тощо), та тих осіб, які добровільно зареєстрували офіційні електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі (п. 7.52); 2) звернення фізичної особи (за виключенням адвокатів та інших, передбачених пунктом 10 Положення про ЄСІТС осіб) до суду через офіційну електронну адресу суду з процесуальним електронним документом, який підписаний електронним цифровим підписом, є належним та правомірним способом безпосереднього звернення до суду, що отожднюється із безпосереднім зверненням до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку і має кваліфікуватися саме як безпосереднє звернення до суду [26].

Висновки. Відкриття провадження у цивільній справі за допомогою електронного судочинства виступає доволі зручною та доступною процедурою, яка дозволяє дистанційно, оперативно та не затратно вирішити питання про прийняття чи не прийняття позовної заяви. Найбільш гостро дана зручність відчувається в умовах воєнного стану, коли можна з безпечного місця отримати доступ до правосуддя. В свою чергу, для держави це означає економію коштів щодо комунікації з позивачем на стадії відкриття провадження у справі, які так потрібні для забезпечення обороноздатності країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рекомендація від 11.09.1995 № R (95) 11 щодо відбору, опрацювання, подання та архівації судових рішень у законних інформаційно-пошукових системах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_11_1995_09_11.pdf
2. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій. URL: https://hcg.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf
3. European Union Law. (2008). Towards a European e-Justice Strategy. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0007>
4. Indicatives Guides and Glossary relating to Recommendation Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf
5. European Union Law. (2009). European e-justice action plan 2009-2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52009XG0>
6. European Union Law. (2014). Multiannual European e-Justice action plan 2014-2018. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(01\)&from=DE](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(01)&from=DE)
7. European Union Law. (2019). Strategy on e-Justice 2019-2023. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XG0313\(01\)&rid=7](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XG0313(01)&rid=7)
8. European Union Law. (2023). European e-Justice Strategy 2024-2028. URL: <https://www.ordevanvlaamsebalies.be/nl/fetch-asset?path=files/European-e-Justice-Strategy-2024-2028.pdf>
9. Моїсєєв М. Основні засади електронного судочинства у праві Європейського Союзу та незалежної України: порівняльний аспект. *Публічне право*. 2022. №4(48). С. 167-174.
10. Васильєва-Шаламова Ж.В., Кожем'якіна К.С. Електронне судочинство у цивільному процесі України: тенденції розвитку та вплив карантину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №3. С. 78-81.
11. Цивільний процес: підручник / За заг. ред. В.В. Заборовського, С.Б. Булеци, В.Г. Фазикоша, В.П. Феннича. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 932 с.
12. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Особлива частина. Підручник. Книга 1. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2023. 534 с.
13. Заборовський В.В., Семерак О.С., Стойка А.В. Касаційне оскарження рішення суду в аспекті принципу res iudicata крізь призму практики Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 347-350. URL: http://pap.in.ua/1_2019/105.pdf
14. Булеца С.Б., Заборовський В.В., Стойка А.В. Малозначність справи як критерій обмеження доступу до суду касаційної інстанції в цивільному судочинстві України. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 1 (Volume 2). P. 23-30.
15. Феннич В.П., Булеца С.Б., Заборовський В.В. Позовна заява як заява по суті справи в цивільному та господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 413-418.
16. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
17. Електронне судочинство в дії: в Україні офіційно починають функціонувати три підсистеми (модулі) ЄСІТС. URL: <https://hcg.gov.ua/news/elektronne-sudochynstvo-v-diyi-v-ukrayini-ofitsiyno-pochynayut-funkcionuvaty-try-pidsystemy>
18. Постанова Верховного суду від 6 серпня 2019 р. у справі №2340/4648/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83513387>
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2022 р. у справі №916/228/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108086905>
20. Sydorenko v. Ukraine (dec.), no/73193/12, 18 February 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-208971%22%7D>
21. Постанова Верховного Суду від 8 вересня 2021 р. у справі №486/259/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99482599>
22. Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2022 р. у справі №560/11791/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103129035>
23. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020 р. у справі № 226/1863/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89872287>
24. Постанова Верховного Суду від 30 березня 2021 р. у справі №530/544/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006089>
25. Постанова Верховного Суду від 6 серпня 2019 р. у справі №2340/4648/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83513387>
26. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 р. у справі № 204/2321/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113701392>